

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2024, 11 (2), 756-779

KUR'ÂN'DA FÂDİL-MEFDÛL OLGUSUNUN EPİSTEMİK DEĞERİNİN
ANALİZ VE KRİTİĞİ
Analyzing and Critiquing the Phenomenon of Fâdil-Mefdûl
in the Qur'ân in Terms of its Epistemic Value

Zakir ARAS

Dr. Öğr. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,
zakirarass@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2103-5769

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	25.08.2024
Kabul Tarihi / Accepted:	03.12.2024
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2024
Cilt / Volume:	11
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	756-779

Atıf / Cite as: Aras, Zakir. "Kur'ân'da Fâdil-Mefdûl Olgusunun Epistemik Değerinin Analiz ve Kritiği" (Analyzing and Critiquing the Phenomenon of Fâdil-Mefdûl in the Qur'ân in Terms of its Epistemic Value) *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/2 (2024), 756-779. Doi: 10.17859/pauifd.1538450.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (2) 2024: 756-779
**KUR'ÂN'DA FÂDİL-MEFDÛL OLGUSUNUN EPİSTEMİK DEĞERİNİN
ANALİZ VE KRİTİĞİ***

Zakir ARAS**

Öz

Erken dönemden itibaren Kur'ân ilimleri arasında yerini alan tafâdul olgusu, kaynağını başta Kur'ân'dan sonra da hadis merviyâtından almaktadır. *Hayrun min*(من خیر), *faddalnâ*(فضلتنا), *e'zam*(عظم), *ehsen*(أحسن), *efdal*(أفضل) gibi birtakım kullanımlardan kaynaklı bir terminoloji dili oluşmuştur. Bu olguyu tartışan âlimlerin başında Gazzâlî (öl. 505/1111) gelmektedir. Gözlelediğimiz kadarıyla ondan sonra ulemâ arasında konuyu en sistematik ve kapsamlı ele alan, tüm referanslarını sunduktan sonra kabul eden kişi İbn Teymiyye'dir (öl. 728/1328).

Bu çalışmada tarihi-eleştirel yöntem, analitik yöntem ve karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır. Sonuç kısmında tafâdul olgusunu reddedenlerin ileri sürdüğü argümanların temelinde, bu olgunun kabul edilmesinin Kur'ân'ın parçacı bir şekilde okunmasına yol açabileceği ve olguyu kabul eden Mu'tezile ekolünden dolayı Kur'ân'ın mahlûk olduğu düşüncesine neden olabileceği endişesi mevcuttur. Bu argümanlar epistemik açıdan doğru değildir. Çünkü birtakım a priori bilgiler üzerinden hareket etmektedir. Ayrıca Kur'ân'da tafâdulün vuku bulduğu yaklaşımı; sevap ve mükâfat yaklaşım, makâsîdî/gaî yaklaşım ve son olarak retorik yaklaşım şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Gazzâlî, İbn Teymiyye, Tafâdul Olgusu, Epistemik Değer.

**Analyzing and Critiquing the Phenomenon of Fâdil-Mefdûl
in the Qur'ân in Terms of its Epistemic Value**

Abstract

The phenomenon of tafâdul, which has taken its place among the Qur'anic sciences since the earliest times, has its source in the Qur'ân and then in the hadîth narrations. A terminological language was formed based on certain usages such as *hayrun min*(من خیر), *faddalna*(فضلتنا), *e'zam*(عظم), *ehsen*(أحسن), *efdal*(أفضل). Al-Ghazâlî (d. 505/1111) was one of the scholars who discussed this phenomenon. After al-Ghazâlî, Ibn Taymiyya (d. 728/1328) was the most systematic and comprehensive among the scholars and accepted this issue after presenting all his references.

In this study, the historical-critical method, the analytical method and the comparative method were used. In conclusion, the arguments of those who reject the phenomenon of tafâdul are based on the fear that the acceptance of this phenomenon may lead to a fragmentary reading of the Qur'ân and may lead to the idea that the Qur'ân was created as a result of the presence of the Mutazilite school in the group that accepts this phenomenon. These arguments are also epistemically incorrect because they are based on some a priori knowledge. Furthermore, it is possible to classify the approach in which tafâdul occurs in the Qur'ân as the reward approach, the maqâsîdî/gaî approach, and finally the rhetorical approach.

Keywords: Exegesis, Al-Ghazâlî, Ibn Taymiyya, Phenomenon of Tafâdul, Epistemic Value

* Yazar makalede etik kurul izni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, zakirarass@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2103-5769.

Structured Abstract

The phenomenon of tafādul, which has been among the Qur'ānic sciences since the early periods, takes its source first from the Qur'ān and then from the hadith narrations. In this sense, it is possible to say that the Qur'ān is its source due to some uses such as hayrun min/ faddalnā. The second reference that has led to its further expansion and in-depth study is the emergence of significant hadith literature on it. In this way, a language of terminology was developed, and the subject was discussed among the scholars with expressions of superiority such as e'zam, ehsen, efdal. Eventually, this issue was discussed among the ulemā. For example, al-Ghazālī (d. 505/1111) built his work *Jawāhir al-Ḳur'ān* entirely on the phenomenon of tafādul and divided the words of the Qur'ān into layers based on the subject to which they relate and the narrations from the Prophet. Al-Ghazālī stated that the number of *Jawāhir al-Ḳur'ān*/Qur'ānic jewels among the verses of the Qur'ān is 763 verses, and the number of pearl verses among the verses of the Qur'ān is 741. After Ghazali, the person who studied the subject most systematically and comprehensively among the scholars and accepted this phenomenon after presenting all the references is Ibn Taymiyya (d. 728/1328).

In this study, the historical-critical method, the analytical method, and the comparative method were used. In the historical-critical method, the origins, provenance and reference sources of the phenomenon were studied. In the analytical method, the references presented by each of the groups accepting and rejecting the issue were analyzed. The comparative method compared the views of commentators, jurists, and scholars from both sides to reach a coherent conclusion. In conclusion, the arguments put forward by those who reject the phenomenon of tafādul are based on the concern that the acceptance of this phenomenon may lead to a fragmentary reading of the Qur'ān and that accepting the phenomenon may lead to the idea that the Qur'ān is created as a result of the presence of the Mutazilite school in the group that accepts the phenomenon. However, none of the scholars who accepted the phenomenon pointed to such a concern; instead, they focused on the thesis that some passages of the Qur'ān may be superior to others. These arguments are not epistemically correct because they are based on a priori knowledge and concerns. As a result, proper knowledge is not built on doubt but on epistemologically stable evidence and consistent ideas. Therefore, the group that accepts the existence of tafādul is, in our opinion, a correct approach both because it is based on the Qur'ān itself, because there are sahih narrations from the Prophet and the Companions, and finally because it is rationally possible, and because it is closer to rationality. Our study concludes that this phenomenon exists in certain parts of the Qur'ān, not the whole Qur'ān, based on the *merviyāt* which states that particular verses and suras of the Qur'ān may be superior in terms of virtue. In addition, it is possible to classify the approach in which tafādul occurs in the Qur'ān as reward, *maqāsīdī gaī* and rhetorical approaches. In our opinion, the approach that best represents the tafādul in the Qur'ān is the reward approach. Since the reward approach argues that the phenomenon of tafādul occurs not in the words but in the rewards and rewards that are the subject of the words, it operates independently of the words and excludes the words. Regarding epistemic knowledge, we can say that Surah al-Ikhlās is superior to Surah al-Masad, and the ayat al-kursī is superior to the Mudayana verse. It provides us with more theological information, both in terms of the subjects it deals with and the purposes and values it contains. The fact that the *Ikhlās* Suras has criteria such as the rationalization of the basic principles of the Islamic faith, the justification of this philosophy of faith, and especially the justification of a fundamental principle such as Tawheed, makes it superior to the Masad Sura in terms of epistemic value. Finally, it's evident that it is not correct to reduce the *ījāz* and *i'jāz* aspects of the Qur'ān to a single field/dimension and that the Qur'ānic words have a homogeneous structure in this sense. In my opinion, saying that the suras al-Fātiha and al-Ikhlās and the ayat al-kursī are *efsaf* and *eblag* in this sense does not

divide the Qur'ân into parcels according to the fragmentary discourse. However, it sheds light on the ijâz and rhetoric aspects of these passages and contributes to their exegesis.

GİRİŞ

Allah yeryüzündeki tüm varlıkları belli amaçlar için yaratmış olup yarattığı canlılara ve nesnelere birtakım özellikler yüklemiştir. İnsanın diğer varlıklara üstün kılınması, onlarda olmayan bazı misyonları taşımasını ifade eden âyet “*And olsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık,*”¹ yeri ve göğü, geceyi ve gündüzü,²denizleri³, yıldızları⁴ ve nehirleri insanın hizmetine musahhar kılmasından bahseden âyet “*Sürekli olarak yörüngelerinde hareket eden ay ve güneşi, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verdi*”⁵ buna işaret etmektedir. Bu faziletin başka bir yansımasını insanın yaratılışından bahseden “*Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık*”⁶ âyetin mesajında da görmekteyiz. Âyette *ahsen* ismi tafdîlinin kullanılması konumuz açısından önem arz etmektedir. Râzî (öl. 606/1210) burada sözü edilen üstünlüğü, tüm hayvanların yüzüstü eğilerek yürümesine karşın insanın dik yürüebilmesi ve düşünme yetisiyle donatılması şeklinde tevîl etmiştir.⁷

İnsan türü içinde bazı kimseler diğerlerine göre üstün ve faziletli kılınmıştır. Tüm peygamberler Allah'ın seçkin kulları olmasına rağmen bazıları diğerlerinde bulunmayan birtakım özelliklere sahiptir. Ülü'l-azm peygamberler; Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Musâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed diğer peygamberlere göre fazilet bakımından üstün kılınanlardır. Hâzin'e göre (öl. 741/1341) “*Ve yâd et ki, biz peygamberlerden misâklarını almıştık ve senden ve Nûh'tan ve İbrahim'den ve Mûsa ile Meryem'in oğlu İsâ'dan da (misâk almıştık) ve onlardan pek mühim bir misâk (ahd ü peyman) almış olduk*”⁸ şeklinde gelen âyette Hz. Muhammed'in isminin takdim edilmesi teşrif ve tafdîl sebebiyledir.⁹ Nitekim Ebû Hureyre'nin (öl. 58/678) rivayet ettiği “*Peygamberlere altı şey ile üstün kıldım: Bana cevâmi'ul-kelim verildi, korku ile yardım edildim (muzaffer kıldım), bana ganimetler helal kılındı, yeryüzü bana temiz ve namazgâh kılındı, yaratılanların tümüne gönderildim ve peygamberler/peygamberlik benimle sonlandırıldı*”¹⁰ hadisi bunu desteklemektedir.

1 el-İsrâ 17/70.

2 er-Ra'd 13/2.

3 en-Nahl 16/14.

4 en-Nahl 16/12.

5 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul, 1935), el-En'âm 6/6.

6 et-Tîn 95/4.

7 Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîh'ul- gayb* (Beyrut: Dâru ihyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 32/212.

8 Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964), el-Ahzâb 33/7.

9 Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415), 3/410.

10 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ts), 2/371, “Ticaret”, 45.

Hadis metninde geçen “فُضِّلْتُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ بِسِتِّ” ibaresine baktığımızda Hz. Muhammed’in fâdıl, diğer peygamberlerin de mefdûl kategorisinde yer aldığını söylemek mümkündür. Nitekim terminoloji bakımından mefdûl’da bulunmayan özellikler fâdıl’da bulunabilir. Dolayısıyla hadiste bahsi geçen altı temel hususiyet sadece Hz. Peygamber’in şahsında toplanmıştır. Yine âyette “İşte o elçilerden kimini kiminden üstün kıldık. Allah onlardan kimine konuştu, kimini de derecelerle yükseltti. Meryem oğlu İsa’ya da açık deliller verdik ve onu Ruh’ül-Kudüs ile destekledik”¹¹ yer alan *فَضَّلْنَا/üstün kıldık, tafdîl ettik* ibaresini Mâverdi (öl. 450/1058) üç vecihle izah etmektedir: Birincisi onların bir kısmının yaptığı ameller bakımından ahirette daha faziletli olmalarıdır. İkincisi dünyada iken peygamberlerden kimini Halîl, kimini kelîm (Allah’la konuşan), kimini kral, kimini rüzgâr ve şeytanları buyruğuna alan, kimini ölüleri dirilten, kör ve cüzzamlı hastaları tedavi eden birtakım özelliklerle üstün kılınmalarıdır. İhtimal dahilinde öne sürdüğü üçüncü görüşte de şeriat bakımından bazı peygamberlerin diğerlerine üstün kılınmasıdır. Kimine şeriat(yasalar) verdik kimine de vermedik.¹² Muhammed Abduh (1849-1905) peygamberler arasında bahsi geçen üstünlük meselesini şu şekilde açıklamaktadır: Allah tarafından seçilmiş tüm peygamberler, ilahi buyrukları insanlara tebliğ etme ve onları dünya ve ahiret saadetine ulaştırma hususunda eşit olmalarına rağmen bazıları diğerlerinden daha üstündür. “Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu”¹³ âyeti ile el-Arâf 7/144. âyeti “Allah) “Ey Mûsâ! Vahiylirim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol” dedi”¹⁴ teklîm sıfatının gönderilen peygamberler arasında yalnızca Hz. Musâ’ya özgü olduğunu ifade eder.¹⁵

Zaman mefhumu açısından ramazan ayı diğer zamanlara kıyasla daha faziletli kılınmıştır. Kur’ân’da ismine yer verilen tek ay olma vasfına sahiptir. Bakara sûresi’nde “(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’ân’ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır”¹⁶ buyrulmaktadır. Zaman konusunda diğer zamanlara üstün kılınan bir başka vakit de Kadir Gecesi’dir. “Kadir Gecesi bin aydan daha hayırlıdır”¹⁷ âyetinde görüldüğü gibi efdaliyyet ifade etmek için “hayrun” ibaresi kullanılmıştır. Şinkîti’ye (1907-1974) göre Kadir Gecesi’ne atfedilen “bin aydan daha hayırlı olma” özelliği, bu gecenin üstün değerini ortaya koymaktadır. Bu gece, seksen üç yıldan daha uzun bir zaman dilimine eşdeğer olup, ümmetin ortalama ömründen fazladır. Kur’ân’ın bu gecede nâzil olması, yine meleklerin ve Ruh’un bu gecede inmesi ve gecenin fecrin

¹¹ Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim Meali* (Ankara: Yüksel Matbaası, 1974), el-Bakara 2/253.

¹² Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *en-Nüket ve’l-‘uyûn* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, ts), 1/322.

¹³ Halil Altuntaş; Muzaffer Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 113.

¹⁴ Altuntaş; Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 182.

¹⁵ Muhammed Abduh, *el-A’mâlü’l-kâmile*. thk. Muhammed ‘Îmâra (Beyrut: Dâru’s-şurûk, 1993), 4/694-695.

¹⁶ Altuntaş; Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, el-Bakara 2/185.

¹⁷ el-Kadr 97/3.

doğuşuna kadar barış ve huzurla dolu olması, Kadir Gecesi'ni diğer tüm gecelerden ayrıcalıklı kılan niteliklerdir.¹⁸

Hız. Muhammed'in ümmetinin “كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ”¹⁹ ayetinde belirtildiği gibi en hayırlı ümmet vasfına sahip olmasının bazı hikmetleri bulunmaktadır. Bunlar: “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız.”²⁰ Öte yandan Kur'ân'da فَضَّلْنَا fiili kullanılmakta ve bununla bir kavmin diğer kavme üstün olduğu vurgulanmaktadır. “Andolsun biz, İsrâiloğulları'na kitap, hükümler ve peygamberlik verdik. Onları güzel ve temiz yiyeceklerle rızıklandırdık ve onları (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık.”²¹ buyrulmaktadır. Bu âyette “فَضَّلْنَا” fiilinin kullanılması fâdıl-mefdûl olgusunun Kur'ân kaynaklı bir konu olduğuna işaret etmektedir. Nitekim İsrâiloğulları'nın diğer milletlere ve kavimlere imtiyazlı kılındığı bilgisini veren Kur'ân'ın bizatihi kendisidir. Taberî (öl. 310/923) bu üstünlük meselesini, İsrâiloğulları'nın Firavun dönemi ve yönetimi sırasında, Mısır ve Şam çevresindeki komşu bölgelere ve o dönemin insanlarına üstün kılındığını belirterek açıklamaktadır.²² Müfessirlerin kahir ekseriyeti de bu görüştedir.²³ Hatta müfessirler arasında İsrâiloğulları'nın üstünlüğünün Hz. Peygamber'in ümmeti için de söz konusu olup olmayacağı tartışması yapılmıştır. Ulemâ onun ümmetinin İsrâiloğulları'ndan daha üstün olduğu konusunda müttefiktir. Şinkî'ti'ye göre Âl-i İmrân 3/110. âyeti Hz. Peygamber'in ümmetinin İsrâiloğulları'ndan daha üstün olduğunu sarıh bir üslupla beyan etmektedir. Âyette خَيْر kelimesinin tafdîl siygasıyla gelmesi Hz. Peygamber'in ümmetinin tüm ümmetlere üstün kılındığına işaret etmektedir. İsrâiloğulları'nın tafdîl edilmesi Hz. Muhammed'in ümmetinin yokluğunda söz konusudur. Yok hükmünde olan ma'dumun fâdıl veya mefdûl olması mümkün değildir.²⁴

Tefâdül konusuyla ilgili daha önce yapılmış bazı akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların ortak sonucu, tefâdül konusunun lafzın ötesinde meydana gelen sevap boyutuyla ilişkili olduğudur. Makalemizde ise tefâdül olgusu,

¹⁸ Muhammed Emîn eş-Şinkî'ti, *Edvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1995), 9/34.

¹⁹ Âl-i İmrân 3/110.

²⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017).

²¹ Altuntaş; Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Câsiye 45/16.

²² Muhammed b. Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2000), 17/69.

²³ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr* (Dimeşk: Dârü'l-fikri'l-muâsır, 1418), 25/268; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. 'Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz (Kahire: el-Fârûk el-Hadîse li't-Tabâ'ati Ve'n-Neşr, 2002), 4/212; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1419), 1/245; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve haKâ'iku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Alî Budayvî (Beyrut: Dâr'ül-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3/301.

²⁴ eş-Şinkî'ti, *Edvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, 9/198.

sevap ve mükâfat yaklaşımı, makâsıdî/gaî yaklaşım ve retorik yaklaşım üzerinden incelenmiş ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır.²⁵

1. Kur'ân'da Fâdıl-Mefdûl Olgusu

Bu olgu, erken dönemden itibaren âlimlerin dikkatini çekmiş ve ûlumûl-Kur'ân külliyyatında yerini almıştır. Gazzâlî (öl. 505/1111) *Cevâhirü'l-Kur'ân* adlı eserini bu olgu üzerine inşa etmiş, konuyu uzun uzadıya ele alıp örneklerle zenginleştirmiş, son olarak tefâdül konusunda benimsediği görüşünü eserinin başlığına yansıtmıştır. Bu durum konunun ilk dönemlerden itibaren sistematik ve uygulamalı bir şekilde ele alındığını göstermektedir. İbn Teymiyye (öl. 728/1328) *Mecmû'u'l-fetâvâ'sının kitâbü't-tefsir* bölümünde İhlâs sûresi'nin tefsirinde Kur'ân'da *fâdıl-mefdûl* ilişkisine detaylıca yer vermiştir. Bu yönüyle konuyu en *ayrıntılı işleyen kişi olarak ön plana çıkmaktadır*. İbn Teymiyye, İhlas sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine, Kâfirûn'un Kur'ân'ın dörtte birine, Fâtiha'nın Kur'ân'daki en üstün sûre olduğuna ve Zilzâl sûresi'nin Kur'ân'ın yarısına eşit olduğuna dair rivayetlere yer verdikten sonra, bu durumun Kur'ân'ın bir kısmının diğerlerinden daha üstün olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.²⁶ Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân* ve Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-İtkân* adlı eserlerinde konuya müstakil birer bölüm ayırmaları meselenin önemine işaret etmektedir. Benzer şekilde İbn 'Akîle el-Mekkî'nin (öl. 1150/1737) Süyûtî'den tamamen naklettiği ilgili kısmı *ez-Ziyade ve'l-İhsân* adlı eserine taşıması tefâdül olgusunun ulûmû'l-Kur'ân âlimleri tarafından önemsendiğini göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, Zerkeşî'nin Kur'ân ilimlerinden 28. ilim/çeşit olarak konuyu "*Hel fi'l-Kur'âni şey'un efdal min şey*"²⁷ başlığı altında incelerken Süyûtî ise kitabının 73. ilim/çeşit olarak "*Fî efdali'l-Kurâni ve Fâdilihi*"²⁸ isimlendirdiği başlık altında işleridir. Ancak İbn 'Akîle el-Mekkî'ye geldiğinde bu meseleyi Kur'ân ilimleri arasında 41.sırada "*İlmu efdali'l-Kurâni ve Fâdilihi*"²⁹ başlığında ele alması ve konuyu Süyûtî'den nakletmesine rağmen Süyûtî'nin ileve etmediği *ilim* kelimesini eklemesi, bu olgunun kendisi tarafından Kur'ân ilimlerinden bir ilim olarak telakki edildiğini göstermektedir. Her ne kadar Zerkeşî ve Süyûtî ilim kelimesini eklemeseler de her ikisinin de bu ilmi Kur'ân ilimlerinden kabul ettikleri söylenebilir. Aksi taktirde ulûmû'l-Kur'ân sahasında yazdıkları bu eserlerinde tefâdül konusuna yer vermezlerdi. Görüldüğü üzere Kur'ân'da âyetler ve sûrelerin bazısının diğerinden

²⁵ İsmail Aydın, "Kur'ân'da Efdaliyyet Meselesi", *Marife* 11/3 (2011), 45-54; Bayram Kanarya, "Sûre ve Ayetler Arasında 'Tefâdül' Meselesiyle İlgili Yaklaşımların Kritiği", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* VIII/15 (2016), 197-216; Mahmut Ayyıldız, "İlâhî Kelamın Mahiyeti ve Epistemolojisi Açısından Kur'an'da Efdaliyyet/Tefâdül Meselesi", *darulfunun ilahiyat* 0/0 (2023), 1-23.

²⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17/9.

²⁷ Bedreddin Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1957), 1/438.

²⁸ Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahîm (Beyrut: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Amme, 1974), 4/136.

²⁹ İbn 'Akîle el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Şârika: Merkezü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 2006), 2/219.

üstünlüğünü ifade eden fâdıl-mefdûl olgusunun Kur'ân ilimlerinden biri kabul edildiğini söylemek mümkündür.

Kur'ân-ı Kerim ve hadis literatüründeki bazı âyet ve sûrelerin diğerlerinden daha üstün olduğunu ifade eden verilerden dolayı Kur'ân'daki üstünlük meselesini sûre ve âyet örnekleminde ele almak mümkündür. Kur'ân'daki fâdıl-mefdûl olgusunun çıkış noktası çalışmamız açısından son derece önem arz eden bir durumdur. Bu olgunun özellikle âlimler ve müfessirler tarafından tartışılması Kur'ân'ın kendi terminolojik kullanımından kaynaklanmaktadır. Hususen “*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?*”³⁰ âyetindeki “*تَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا*” ifadesinden yola çıkarak müfessirlerin Kur'ân'ın lafızlarında, âyet ve sûrelerinde üstünlüğü ifade eden fâdıl-mefdûl konusuna temas ettikleri müşahade edilmektedir. Örneğin Taberî âyetin bu kısmıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Kur'ân'ın herhangi bir bölümünün diğerlerinden daha iyi olması caiz değildir. Çünkü hepsi Allah'ın kelimidir. Aynı şekilde Allah'ın sıfatlarından bazılarının diğerlerinden daha üstün ve iyi olduğunu söylemek de caiz değildir.*”³¹ Burada üzerinde durulması gereken temel nokta Taberî'nin özellikle “fadl” kelimesini kullanmasıdır. Taberî bu olguya karşı olumsuz bir tavır sergilemekle beraber olguyu âyet ekseninde işlemesi meselenin Kur'ânî bağlamını referans göstermektedir. Begavî (öl. 516/1122), Taberî'nin vardığı bu görüşü aynen benimsemekle birlikte Kur'ân'daki herhangi bir âyetin diğerinden daha iyi olmadığını, dolayısıyla Allah'ın kelamının bir olup ve hepsinin hayırlı olduğunu belirtmektedir. Ancak âyetin ilgili kısmı olan “*Onun yerine daha hayırlısını getiririz*” ifadesini; sizin için daha faydalı, kolay ve ödüllendirici³² şeklinde yaptığı tefsiri çelişkili gözükmemektedir. Aynı gerekçeyi Neseî (öl. 710/1310) de bildirmekte ve üstünlük meselesini reddetmektedir.³³ Şâyet mensûh olan âyet nâsîh eden âyetten daha az faydalı, az kolay ve az ödüllendirici ise o zaman mensûh âyet mefdûl konumunda, nâsîh âyet ise fâdıl konumunda değil midir? Bu sebeple ‘İz b. Abdüsselâm (öl. 660/1262) nâsîh olan âyetin sevap bakımından daha üstün olduğunu belirtmektedir.³⁴ Değilse iddia ettiği gibi her âyetin bu vasıflar özelinde aynı dereceye sahip olması gerekmektedir. Kanaatimizce bir âyetin sevap ve mükâfat bakımından daha faziletli olması da aynı şekilde fâdıl-mefdûl olgusunun kapsamına girmektedir. Çünkü bu pasajlar diğerlerinde bulunmayan ve sadece kendilerine has olan belli özelliklere sahip olduklarından bu sığata hak kazanmışlardır. İbn Teymiyye, el-Bakara 2/106. âyetine “*Bu, Allah'ın âyetinin bazen aynı bazen de ondan daha üstün*

³⁰ Altuntaş; Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli* el-Bakara, 2/106.

³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, 22/483.

³² Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Abdullâh en-Nimr ve-âharûn (Riyad: Dâru taybe, 1997), 1/135.

³³ Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, 1/119.

³⁴ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Vehbî (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1996), 1/151.

olabileceğine dair bir beyandır”³⁵ yorumunu yapmıştır. Buradan yola çıkarak ilgili âyetin üstünlük konusuna işaret ettiği söylenebilir.

İkinci bir sebep ise hadis literatüründe Kur’ân’ın fezâiline dair yaygın olarak bulunan rivayetlerin varlığıdır. Bazı âyet ve sûrelere özel birtakım anlamların yüklendiğini haber veren rivayetlerden dolayı da fâdıl-mefdûl olgusunun tartışıldığını söylemek mümkündür. İbn Teymiyye’ye göre tefâdül konusunu inkâr eden söylem, hicri ikinci yüzyıldan sonra Cehmiyye’nin Kur’ân’ın mahlûk olduğunu iddia etmesinden sonra şöhret bulmuştur. Ona göre bu iddia, Mu’tezile mezhebinde Kur’ân’ın birbirine üstünlüğü meselesini mümkün kılmıştır. Bazı ehl-i sünnet âlimlerinin tefâdül konusunu reddetmelerinin sebebi de Allah kelamının bazısının diğerine üstün olduğunu söylemenin, kelamın mahlûk olduğu iddiasına zemin hazırlayabileceği endişesidir. Ancak tefâdül konusu ile ilgili iddia arasında bir sebep sonuç ilişkisi yoktur. Nitekim tefâdülü kabul eden ehl-i sünnet âlimlerinden herhangi biri bu fikri öne sürmemiştir.³⁶ Diğer taraftan tefâdülü inkâr edenlerin bu minvalde gelen sahih rivayetleri kabul etmeleri de oldukça ilginçtir. Zira burada bir çelişki söz konusudur. Çünkü bu rivayetlerin kabulü paralel olarak bu olgunun da kabulünü beraberinde gerektirir. Bu yüzden tefâdülün varlığını kabul etmek, Cehmiyye ve Mu’tezilenin bidatlerine tabi olmak şeklinde telakki edilmiştir. Bu anlayışa göre Kur’ân, Allah’ın kelimeleridir ve ezeldir. Allah’ın ezeli sıfatları eşittir ve birbirine üstünlükleri yoktur. Bu çerçevede Kur’ân yek vücud anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Lafızları ve âyetleri arasında herhangi bir üstünlük söz konusu değildir.³⁷

Tefâdülü inkâr eden Ebü’l-Hasen Eş’arî (öl. 324/935-36), İbn Hibbân (öl. 354/965),³⁸ Bâkılânî (öl. 403/1013), Kurtubî (öl. 671/1273) ve İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) gibi âlimler mefdûl’ün fâdıl’dan noksan olabileceği savından dolayı bu görüşü benimsemişlerdir. Hatta Kurtubî, Bakara 2/253. âyetinin peygamberler arasında tefâdül meselesini sarih bir şekilde ifade etmesine rağmen mefdûl’ün fâdıl’dan noksan olabileceği algısını önlemek amacıyla farklı yorumlamıştır.³⁹ Çünkü bu anlayışa göre üstün olan üstün olunandan fazilet bakımından daha kâmindir. Dolayısıyla bu durum Kur’ân’ın lafızları ve âyetleri arasında noksanlık/eksiklik ihtimali doğurur. Bu argümanın referans kaynaklarından biri de kanaatimizce filolojik mülahazalardır. Nitekim filolojide mefdûl olan fâdıl olana göre noksandır. Bir diğer kaygı ise Allah’ın kelamını “üstün” ve “daha üstün” şeklinde bir tasnife gitmenin Kur’ân’ı bölümlere ve parçalara ayıracağı meselesidir.

³⁵ Takiyüddîn İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mecmeu’l-melik fehd, 1995), 17/10-11.

³⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 17/53.

³⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 17/52.

³⁸ İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şu’ayb el-Arnâvûtî (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1988), 3/52.

³⁹ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’ l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-berdunî-ibrâhim Atfîş (Kahire: Dâr’ül-Kutubi’l-Mısriyye, 1964), 20/262.

Bu anlayışa sahip âlimlere göre Kur'ân'ın bu şekilde bölünmesi caiz değildir.⁴⁰ Sözelimi İmâm Mâlik (öl. 179/795) üstünlük gayesiyle sûrelerin ve âyetlerin kategorize edilmesini doğru bulmamış ve bunun Allah'ın bir bütün olan kelimasını birbirinden ayırmasına yol açacağını ve esasında Kur'ân'ın âyet ve sûrelerinde eksiklik ihtimali uyandıracığını⁴¹ ifade etmiştir. Yukarıdaki verilen örneklerden hareketle âlimlerin Kur'ân hakkında muhtemel tehditlere karşı çok titiz davrandıkları ve bu titizliğin görüşlerine yansıdığı ifade edilmelidir. Özellikle Cehmiyye ve Mu'tezile'nin tefâdül konusunu kabul etmesi, ehl-i sünnetin bazı cenahlarında rahatsızlığa sebebiyet vermiş, bu mezheplerle aynı görüşte olmak onları bir nebze olsun tedirgin etmiştir. Bu yüzden Mu'tezile'nin tefâdül olgusunu kabul etmesini, Kur'ân'ın mahlûk olma düşüncesiyle ilişkilendirmişlerdir. Kanaatimizce tefâdül konusunda görüş bildirmek ile Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı algısı arasında bir ilinti bulunmamaktadır. Nitekim tefâdül iddiası öncelikli olarak Kur'ân kendi içinde zuhur eden bir konudur.

Sonuç olarak ehl-i sünnetten bir grup âlimin ileri sürdüğü bu görüş kanaatimizce tutarlı görünmemektedir. Ek olarak Kur'ân'daki tefâdül olgusunu Allah'ın sıfatlarının birbirinden ayrışmasına bağlamak da isabetli değildir. Çünkü Allah'ın isimleri arasında esmâ-i hüsnâ, sıfatları arasında da rahmet sıfatının azap sıfatının önüne geçmesi⁴² gibi üstünlük ifade eden rivayetler bulunmaktadır. Bu özellik, Allah'ın zatına ve sıfatlarına bir hâle getirmediği gibi onun rahmet yönünü ön plana çıkaran bir husustur. Bu bağlamda, Allah'ın isimleri, sıfatları ve peygamberler arasındaki tefâdül ilişkisinde mefdûl olan noksanlık ifade etmediği gibi fâdıl'da ek olarak birtakım hikmetlerin bulunduğuna işaret etmektedir.

2. Kur'ân'daki Tefâdülün Kapsamı

Kur'ân'da tefâdül olgusunun kapsamını sûreler ve âyetler özelinde incelemek mümkündür. Hz. Peygamber'in Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini "*zehrâveyn/çifte güller*" olarak nitelendirmesi ve bu iki sûrenin okunmasını emreden hadisi, söz konusu sûrelerde diğerlerinde olmayan birtakım özellikler bulunduğunu ifade etmektedir. Nitekim hadisin devamında iki sûrenin şefaahat kaynağı olabileceği ve Müslümanları koruyabileceği bilgisi yer almaktadır.⁴³ Muhammed Fuad Abdülbâkî iki sûrenin "*zehrâveyn*" olarak isimlendirilmesi esasında nur ve hidâyet kaynağı olmalarına, okuduklarında sağladıkları sevaba bağlamaktadır. Müslim'in (öl. 261/875) bu hadisi Kur'ân'ı ve Bakara sûresini okumanın fazileti hakkındaki bab başlığı altında zikretmesi oldukça önemlidir. Bakara sûresi Kur'ân'ın en uzun sûresi olduğu gibi Kur'ân'ın en uzun "müdâyene âyeti"ni ve en yüce Âyetü'l-kürsî'yi de ihtiva etmektedir. İşbu sebepledir ki Hz. Ömer (634-644) yaklaşık sekiz yılda Bakara sûresini ezberlemiştir. Yine Enes b.

⁴⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-fetâvâ*, 17/52; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm* (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1985), 2/513.

⁴¹ Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/438.

⁴² (Buhârî, "Tevhîd", 55).

⁴³ (Müslim, "Salâtü'l-Musâfirîn", 252).

Mâlik'in (öl. 93/711-12) "*Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini okuyanın şanı nezdimizde yüce olurdu*"⁴⁴ sözü bu sûrelerin faziletine dair merviyâttan zikredilebilir.

Hz. Peygamberin "*Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki o (İhlâs sûresi) Kur'ân'ın üçte birine denktir*"⁴⁵ hadisi ulemâ arasında tartışılmıştır. İslâm âlimleri bu sebeple Kur'ân'ın ana konularını üç ana bölümde sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmaya göre Allah'ın zatını bilmek ve onu takdis etmek, Allah'ın sıfatlarını ve isimlerini bilmek, son olarak kulları ile olan eylemlerini ve sünnetini/kanunlarını bilmek. İhlâs sûresi bu üç ana konudan Allah'ı takdis etme hususunu ele aldığı için Peygamberimiz tarafından Kur'ân'ın üçte birine denk tutulmuştur.⁴⁶ Gazzâlî, Kur'ân'ın maksatlarının birinci piramidini mârifetullâhın açıklaması olarak ele almakta ve buna *el-Kibrîtü'l-ahmer/kırmızı yakut* adını vermektedir. Ardından bu piramidi üçe ayırarak yukarıdaki tasnife yer vermektedir. Piramidin birinci katmanına *kırmızı yakut* demek ve bunu basamaktaki en yüce katman olarak nitelendirmektedir.⁴⁷ Zemahşerî'ye göre (öl. 538/1144) sûre Allah'ın sıfatlarını, adaletini ve birliğini konu edindiği için diğer sûrelere üstün kılınmış; İslâm'ın temel inanç esaslarını içerdiğinden dolayı da *Sûretü'l-esâs* diye isimlendirilmiştir.⁴⁸ Benzer şekilde Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) sûrenin fazileti hakkında gelen rivayetlere yer verdikten sonra sûrenin Allah'ın zatı ile ilgili meseleleri ihtiva ettiği gerekçesiyle Kur'ân'ın üçte birine tekabül ettiğini belirtmiştir.⁴⁹ Ayrıca Râzî, İhlâs sûresinin Kur'ân sûrelerinin *en yücesi/أعظم السور* olarak nitelemiştir. Kur'ân'ın tamamının sedeften olduğunu buna mukabil İhlâs sûresinin Kur'ân'ın incisi olduğunu ifade etmiştir. Bu yönüyle Kur'ân sûreleri arasındaki tefâdül olgusunu katmanlara ayırmıştır. Râzî'ye göre Allah'ın sıfatları diğer sûrelerde de ele alınmıştır. Ancak ona göre bu sûreyi daha faziletli kılan unsur, onun hem veciz bir sûre olması hem de hafızalarda ve kalplerde kolaylıkla muhafaza edilebilmesidir.⁵⁰ İbn Kesîr (öl. 774/1373) de sûrenin tefsirine giriş yapmadan önce sûrenin faziletine dair rivayetlere geniş yer ayırmıştır.⁵¹ Bu yaklaşım şekli, sûrenin faziletini hadis merviyâtına dayandırması bakımından nesnel bir değerlendirme ortaya koymaktadır.

Fâtiha sûresi Kur'ân'ın en faziletli sûresi kabul edilmektedir. Nitekim Peygamberimiz'in Fâtiha sûresini *Kur'ân'daki en yüce sûre*⁵² *أعظم سورة في القرآن* olarak nitelemesi, bu sûrenin diğerlerinden farklı bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Gazzâlî rivayetlerin bazı âyetlerin ve sûrelerin daha faziletli olduğuna delalet ettiğini

44 Takiyüddîn İbn Teymiyye, *Mukadimetü fî usulî't-tefsîr* (Beyrut: Dârü mektebeti'l-hayât, 1980), 9.

45 (Buhârî, "İmân ve'n-nüzûr", 2).

46 Ebû's-Seâdât İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (Dımeşk: Mektebetü dâri'l-beyân, ts), 8/485.

47 Ebû Hâmid el Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Reşîd Rızâ (Beyrut: Dârü ihyâi'l-ulûm, 1986), 25-26.

48 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed Cârullâh ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâr'ül-kitâbi'l-'arabî, 1407), 1/819.

49 Râzî, *Mefâtih'ul-gâyb*, 32/358.

50 Râzî, *Mefâtih'ul-gâyb*, 32/518-527.

51 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm*, 1/518-527.

52 (Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 4647).

dile getirmiştir.⁵³ Bu sebeple Kur'ân'ın mücevher ayetlerinin sayısını 763, inci âyetlerininse 741 olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴ Gazzâlî'nin bu sınırlandırması sıkça karşılaştığımız bir durum olmamakla birlikte Kur'ân'ı bu meyanda katmanlara ayırması kendine has bir tefâdül anlayışının olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu yaklaşım, sübjektif bir değerlendirme niteliği taşımaktadır. Ayrıca kendisi bu olguyu kabul etmemeyi taklit unsuruyla ilişkilendirmekte ve olguyu reddedenleri mukallit olarak nitelendirmektedir. Fâtiha sûresinin de Kur'ân'ın mücevherlerinden olduğunu belirtmesi, onu sıralamada en üst katmana aldığını ortaya koymaktadır. Fâtiha sûresinin *ümmü'l-kitâb* olarak isimlendirilmesi⁵⁵ Kur'ân'ın asıl konularını, manalarını ve maksatlarını ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁶

Tefâdül olgusunun varlığını gösterdiği bir diğer saha âyetler arasındadır. Nitekim birtakım âyetler diğer âyetlere göre daha üstün kılınmıştır. Bu âyetlerin başında kuşkusuz "*Âyetü'l-kürsî*" gelmektedir. Hz. Peygamber bana: "*Ey Ebû'l-Münzir, Allah'ın kitabından hangi âyetin senin nezdinde daha büyük olduğunu biliyor musun?*" dedi. "*Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur*" [el-Bakara 2/255] dedim. Göğsüme vurdu ve şöyle dedi: "*Allah'a yemin olsun ki, ilim sana mübarek olsun Ebû'l-Münzir*".⁵⁷ Hz. Peygamber'in "*Kur'ân âyetlerinin efendisi Âyetü'l-kürsî'dir*"⁵⁸ hadisinde gelen *سيدة أي القرآن* ve yukarıdaki hadiste geçen *e'zam* ifadelerinden anlaşılacağı üzere âyetin diğer âyetler arasında üstün bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde İbn Abbâs da (ö. 68/687-88) "*Kur'ân'daki en faziletli/yüce âyet Âyetü'l-kürsî'dir*"⁵⁹ demektedir.

Sahâbenin büyüklerinden İbn Mes'ud'a (öl. 32/652-53) ve âlimlere göre "*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor*"⁶⁰ âyeti Kur'ân'daki *en kapsamlı/الجمع آية في القرآن* âyet olarak nitelendirilmektedir.⁶¹ Ebû Tâlib el-Mekkî (öl. 386/996) bu âyete "*Kur'ân'ın kutbu*"⁶² adını vermektedir.

⁵³ Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, 62-63.

⁵⁴ Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, 86.

⁵⁵ (Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 4704).

⁵⁶ Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/49.

⁵⁷ (Müslim, "Salâtü'l-Musâfirîn", 258).

⁵⁸ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1990), 2/286.

⁵⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/271.

⁶⁰ Altuntaş; Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, en-Nahl 16/90.

⁶¹ en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/388; Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, 17/280.

⁶² Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfi tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, thk. Asım İbrâhîm el-Keyâlî (Beirut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2005), 1/376. Hatîb eş-Şîrbînî'nin torunu olan Ebû'l-Hasen b. 'Abdirrahmân İbn Muhammed el-Hatîb eş-Şîrbînî eş-Şâfiî'nin "Fethu'r-Rahîmi'r-Rahmân fî tefsîri Âyeti "innallâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-İhsân" adında ilmi ve müstakil bir tefsir çalışması bulunmaktadır. Zakir Aras, "Ebu'l-Hasen ibn 'Abdirrahmân İbn Muhammed al-Hatîb eş-Şîrbînî eş-Şâfiî'nin Fethu'r-Rahîmi'r-Rahmân fî tefsîri Âyeti "inne Allâhe ya'muru bi'l-'adli ve'l-

Sahâbîler içinde bazı âyetlere birtakım özel anlamlar yükleyenler olmuştur. İbn Abbâs, Abdullâh b. Amr el-'As'a "Allah'ın kitabında sana *en umut veren âyet/أرجى آية* hangisidir? diye sorduğunda kendisi "De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"⁶³ âyetini örnek vermiştir. Aynı soruya İmam Şâfiî'nin (öl. 204/819) verdiği cevap⁶⁴ ise Beled sûresinin "Yakını olan bir yetimi yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır"⁶⁵ âyetleridir. Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) göre Kur'ân'daki *en ürkütücü âyet/أخوف آية* "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"⁶⁶ âyetidir. İbn Mes'ûd'a⁶⁷ (öl. 32/652-53) göre Kur'ân'daki *en muhkem âyet/أحكم آية* "Artık kim zerre ağırlığında hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığında bir kötülük işlerse, onun cazasını görecektir"⁶⁸ âyetidir. Bu tür mülahazalar her ne kadar nesnel yargılar olmasa da âyetler arası sınıflandırma hususunda bize kaynak sağlayan verilerdir. Buraya kadar örnek verdiğimiz rivayetlerden ve içtihatlardan yola çıkarak tefâdül olgusunun gerek sahâbe gerek tâbiîn gerekse de müçtehit âlim ve müfessirler arasında Kur'ân'ın bazı sûre ve âyetlerini kapsadığını söylemek mümkündür. Bu bakımdan tefâdül olgusunu Kur'ân'ın tamamına uygulamak mümkün gözükmemektedir.

3. Tefâdül Olgusunun Konumu

Bu olguyu kabul edenler, Kur'ân âyetlerini ve sûrelerini çeşitli açılardan birbirinden üstün tutmuşlardır. Bunları üç başlık altında incelemek mümkündür:

3.1. Sevap ve Mükâfat Yaklaşımı

Bu yaklaşım, direkt olarak eyleme yönelik pratik sonuçlar doğurmakla birlikte bazı âyetler ve sûrelerin sevap ve mükâfat bakımından diğerlerinden daha faziletli olabileceği düşüncesine dayanmaktadır.⁶⁹ Bu perspektifte, Kur'ân'ın tamamı Allah'ın kelamı olarak kabul edilmekte, içerdiği âyet ve sûreleri belirli fazilet derecelerine göre katmanlara ayrılmaktadır. Söz konusu yaklaşım hem tefâdül olgusunu kabul eden hem de reddeden cemaat (Eş'arî, Bakillânî vd.) makbul karşılanmaktadır.⁷⁰ Nitekim sahih rivayetlerle sabit olduğundan kabul edilmemesi hadis inkarcılığına sebebiyet vereceğinden, kahir ekseriyet tarafından benimsenmektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus, olguyu reddeden cenahın böyle bir tevili kabul etmesi aslında olgunun bizatihi kendisini kabul etmesidir. Fakat yukarıda belirtildiği gibi çeşitli sebeplerden ötürü olguyu reddetme yoluna gitmişlerdir. Aksi takdirde

İhsân" adlı kitabı: İnceleme ve Tahkik", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/2 (2023), 619-639.

⁶³ Altuntaş; Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Zümer 39/53 .

⁶⁴ 23.12.2024 09:18:00

⁶⁵ Altuntaş; Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Beled 90/15-16 .

⁶⁶ Altuntaş; Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Âl-i İmrân 3/131 .

⁶⁷ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/148.

⁶⁸ Altuntaş; Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Zilzâl 99/7-8.

⁶⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/438.

⁷⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17/52.

muteber hadis kitaplarında *fezâ'ilü'l-Kur'ân'a* dair birçok rivayetin inkarına sebep olacaktır.⁷¹

Diğer taraftan bazı âyet ve sûreler istişfâ yönü sebebiyle diğerlerine göre daha faziletli kılınmıştır. Örneğin Fâtiha sûresine *eş-Şâfiyye*, *eş-Şifâ*⁷² isimlerinin verilmesi tedavi edici yönüne atıfta bulunmasından kaynaklanmaktadır. Âyetler ve sûreler arası tefâdül olgusuna değinen âlimlerden İbn Râheveyh'e (öl. 238/853) göre Kur'ân'ın diğer kitaplara üstünlüğü olduğu gibi kendi içinde de bir kısmı diğerinden daha üstün olabilir. İhlâs sûresinin Kur'ân'ın üçte birine denk tutulması, onu okuyan kimseye sağladığı sevap miktarı bakımından olup sûrenin öğrenilmesini ve okunmasını teşvik etmek gayesiyle söylenmiştir. Aksi takdirde bu sûreyi üç defa okuyan kişinin Kur'ân'ın tamamını okumuş sayılması düşünülemez. Kaldı ki yüz kere bile okusa bu durum söz konusu olmaz.⁷³

3.2. Makâsîdî/Gaî Yaklaşım

Makâsîdî/gaî yaklaşımda âlimler Kur'ân'da ve hadis rivayetlerinde yer alan belirli sûrelerin diğerlerine üstünlüğünü haber veren ifadelerden dolayı tefâdül olgusunu âyet ve sûrelerin ihtiva ettiği konular ve maksatlar açısından kabul etmektedirler. İncelediğimiz kadarıyla bu yaklaşım, tefâdül olgusunu kabul eden âlimler tarafından sevap ve mükâfat yaklaşımından sonra en fazla kabul görünen yorumdur. Nitekim tefâdüle konu olan bu Kur'ânî pasajlar, Kur'ân genelinde farklı anlamlara gelebilecek birtakım değerleri ve meseleleri ihtiva etmektedir. Buna örnek olarak İhlâs sûresi Mesed sûresinden içerdiği konular, maksatlar, Allâh'ın zatına ve sıfatlarına övgüden dolayı daha üstün tutulmuştur.⁷⁴ Aynı şekilde İzzeddîn b. Abdüsselâm'a göre "Allah'ın kendisi hakkındaki sözleri, Allah'ın başkaları hakkındaki sözlerinden daha üstündür. Bu sebeple تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ سَوْرَةُ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ sözünden daha üstündür".⁷⁵ Yine Süyûtî İhlâs sûresinin Allah'ın birliğinden ve sıfatlarından bahseden deliller içerdiği için âlimlerce Mesed sûresine üstün kılındığını ifade etmiştir.⁷⁶ Bu yaklaşımı pratik olarak daha sistematik bir şekilde ele alan ve sınıflandıran kişi İbn Teymiyye'dir. Nitekim kelamı, mütekellim bih/konuşan zât ve mütekellim fih/konuşulan konu olarak iki kısma ayırmaktadır. Ardından haberi kelamı da kendi içinde mütekelliminin mühbir/haber veren, mütekellim fihinin de/muhber anhu

⁷¹ Aksine, Buhârî'nin *Sahîh'inde* كتاب فضائل القرآن, 6/181, Müslim'in *Sahîh'inde* باب فضائل القرآن باب: فضل القرآن وما يستحب من ذكر الله عز وجل, 1/543, Mâlik b. Enes'in el-Muvatta'sında 75 şeklinde gelen ve başka ifadelerle gelen diğer birçok muteber hadis kitaplarındaki ilgili bölümde gelen rivayetleri inkâr etmeye yol açar.

⁷² Nâsiruddîn Ebû Saîd 'Abdullâh b. Ömer b. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve-esrârü'te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân al-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1418), 1/25.

⁷³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/445-446.

⁷⁴ Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, 62.

⁷⁵ Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Seffârîni, *Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye ve sevâtü'u'l-esrâri'l-eseriyye şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye fî 'akîdeti'l-akdi ehli'l-fırkati'l-merziyye* (Dimeşk: Müessesetü'l-hakîfîn, 1982), 1/181.

⁷⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/138.

olarak gruplandırmaktadır. Bu âyetlerin her ikisi de Allah kelamı olmaları itibariyle birbirlerine eşittirler. Bunun yanı sıra her ikisi mütekellim bih/mühbir eden ve mütekellim fih/muhber anhu bakımından birbirinden farklıdır. Nitekim İhlâs sûresinde Allah, kendi zatı ve sıfatları hakkında haber verirken Mesed sûresinde yarattıklarından bazıları hakkında bilgi vermektedir. Bu sebeple kelamın taksimatı bakımından iki âyet/iki sûre üstünlük itibariyle birbirinden farklıdır.⁷⁷

Bu siyakta direkt olarak tefâdüle konu olan bu iki sûrenin âlimlerce mukayese edilmesi çalışmamız ve olgunun varlığı açısından son derece önemli bir veri olup aynı zamanda iki sûrenin mukayese edildiği tek örnek olma vasfı taşımaktadır. Sevap ve mükâfat yaklaşımı, Kur'ân'daki tefâdül olgusunun lafızlarda değil, lafza konu olan sevap ve mükâfat itibariyle meydana geldiğini savunmaktadır. Buna karşılık makasidî yaklaşımda ise bu olgunun doğrudan lafzın kendisinde ve içerdiği anlamlarda gerçekleştiği öne sürülmektedir. Tefâdül olgusunu lafzın dışında aramak metodolojik olarak konunun özüne inmemekte dolayısıyla çözümü dış yansımasında aramaktadır ve bu durum kanaatimizce doğru değildir. Nitekim bu yaklaşım şekli lafızdan bağımsız olarak hareket etmekte ve lafzı dışarıda bırakmaktadır. Ancak Kur'ân'daki bazı pasajların sevap ve mükâfat bakımından diğerine göre daha faziletli olması yine lafızda vazedilen anlamlar, maksatlar, gayeler, meseleler ve sırlar sebebiyle olabilir. Kanaatimizce lafzı merkeze alarak tefâdül olgusuna atıfta bulunan en isabetli yaklaşım makâsîdîdir. Çünkü İhlâs sûresinin Kur'ân'ın üçte birine denk tutulması içerdiği anlamlar, maksatlar ve konulardan kaynaklanması nedeniyledir. Makâsîdî yaklaşım, Allah'ın kelamının homojen değil, heterojen bir yapıya sahip olduğunu ve bunun da özellikle Kur'ân'ın içeriği ve anlamlarında meydana geldiğini savunur. Bu anlayışa göre Kur'ân'ın bazı bölümlerinin sevap açısından üstünlüğü önermede sebep unsuruyla değil sonuçla ilgilidir. Başka bir deyişle Kur'ân'ın bazı kısımları içerdiği temalar ve maksatlar bakımından üstündür ve bu üstünlüğün bir sonucu olarak sevap ve mükafatta bir artış söz konusudur.

Tefâdüle kıyas açısından konu olan âyet kategorisinde Âyetü'l-kürsî ve müdâyene âyeti örneği verilmiştir.⁷⁸Buna göre Âyetü'l-kürsî içerdiği değerler, maksatlar ve anlamlar bakımından müdâyene âyetinden derece itibariyle daha üstündür. İbn Kesîr (öl. 774/1373) Âyetü'l-kürsî'nin yüce bir konuma sahip olduğunu ifade ettikten sonra faziletine dair merviyâyata detaylı bir şekilde yer vermiştir. Bu âyetin birbirinden bağımsız on cümle kadar farklı anlamlar içerdiğini beyan ederek içerdiği farklı konulara ve maksatlara işaret etmiştir.⁷⁹Nisabûrî(öl. 730/1329) Kur'ân geleneğinde tevhit, ahkâm ve kasas konularının birbirine mezcedilerek takdim edildiğini beyan etmiştir. Âyetü'l-kürsî'nin derece itibariyle üstün kılınması tevhit konusunu içermesi ve Allah'ın isim ve sıfatlarına tealluk etmesinden

⁷⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17/57-58.

⁷⁸ Gazzâlî, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, 62.

⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm*, 1/512-521.

kaynaklanmaktadır.⁸⁰Yine tevhit ve Allah'ın yüce sıfatlarını ihtiva ettiği için Kur'ân'ın en yüce ve en faziletli âyeti seçilmiştir.⁸¹ Râzî meseleyi şöyle özetlemektedir: “*Bilin ki zikir ve bilgi zikredilen ve bilinen şeylere tabidir. Bu nedenle zikredilen ve bilinen şeyler ne kadar şerefli ise zikir ve bilgi de o kadar şereflidir. Zikredilen ve bilinen şeylerin en şerefliisi Allah'tır, O'na hamdolsun, ancak O, başkalarından daha şerefli olduğu söylenemeyecek kadar aşkındır. Çünkü bu bir tür benzetme ve mücânese anlamına gelir. O, hiçbir şeyle kıyaslanamayacak kadar mukaddestir. Bu sebeple O'nun celâlini ve yücelik sıfatlarını içeren her söz en yüksek şeref ve fazilete sahiptir. Bu âyette de durum böyle olunca ilgili âyetin en yüksek şerefe ve dereceye sahip olduğuna şüphe yoktur*”.⁸²

3.3. Retorik Yaklaşım

Bu yaklaşım, Kur'ân'ın bazı pasajlarının diğerlerine derece itibariyle üstünlüğünü tazammun ettiği dil, biçim ve üslup üzerinden analiz etmektedir. Söz gelimi Kur'ân'ın bir bölümü diğer bölümlerine göre îcâz, belâgat ve söz sanatları bakımından daha zengin olabilir. Kur'ân yazım biçimi incelendiğinde bazen *itnâbın* bazen de *îcâzın* kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu yazım tarzı sûrelerin taksimatına da yansımış ve nihâyetinde tivâl (tuvel), miûn, mesânî ve mufassal diye âyet sayısı ve boyutu itibariyle sınıflandırılmıştır. Ebû Mansûr es-Seâlibî (öl. 429/1038) Kur'ân'daki bazı âyetleri îcâz ve îcâz açısından ele aldığı eserinde, “*Kim cevâmiü'l-kelimin sırlarına muttali, îcâz ve ihtisârın faziletine dikkat kesilmek, îmâ'nın belâgatını kuşatmak ve îcâzın yeterliliğine vakıf olmak istiyorsa Kur'ân'ı tedebbür etsin ve onun diğer (beşerî) sözlerine karşı yüceliğini düşünsün*” ifadesine yer vermiştir. Örneğin “*مَا تَصَدَّعَ بِمَا تُؤْمَرُ*”⁸³ âyetinde⁸⁴ geçen “Bu üç kelime risaletin şartlarını, yasalarını, hükümlerini, helal ve haramlarını kapsamaktadır”⁸⁵ şeklinde izah etmektedir.

Seffârîni (öl. 1188/1774) Kur'ân'daki âyetlerin îcâz yönünden eşit olmadığını, bazı âyetlerin sadece îcâz vasıflarını taşıdığını ifade etmektedir. Örnek olarak İhlâs sûresi ile Mesed sûresinin, Âyetü'l-kürsî ile müdâyene âyetinin retorik açıdan aynı dereceye sahip olmadığını aktarmaktadır.⁸⁶Buna benzer olarak Hanefilerin aksine Mu'tezile ve Eş'ariler, hurûf-ı mukattaanın îcâz içermediği görüşünü savunmaktadırlar.⁸⁷ Kâdî İyâz (öl. 544/1149) ve İbn Akîle gibi âlimler Kur'ân'daki

⁸⁰ Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nisâbü'rî, *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1416), 2/12.

⁸¹ Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Alî Muavvaz, vd (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 1/499; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hakâ'iki gâvâmizi't-tenzîl*, 1/303.

⁸² Râzî, *Mefâtîh'ul-gayb*, 7/181.

⁸³ el-Hicr 15/94.

⁸⁴ es-Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 1/15-17.

⁸⁵ Ebû Mansûr es-Seâlibî, *el-Îcâz ve'l-îcâz*, Kahire (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts), 15-17.

⁸⁶ es-Seffârîni, *Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye ve sevâtı'u'l-esrâri'l-esseriyye şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye fî 'akîdeti'l-(akdi ehli'l-) firkati'l-merziyye*, 1/181.

⁸⁷ Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Zeyd b. Ebî Bekr el-Hasenî el-Cerrâî, *Şerhu muhtesarı usûli'l-fikh*, thk. Abdülazîz Muhammed İsa Muhammed Mezâhim el-Kıyâdî (Kuveyt: Letâifü'n-Neşr, 2012), 1/514; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî, *Kitâbü'l-Fürû'*, thk. Abdullâh Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut, 2003), 2/177.

i'câzın sûreden sûreye âyetten âyete değişkenlik gösterdiğini dolayısıyla heterojen bir yapıya sahip olduğunu ifade ederler. Merdâvî (öl. 885/1480) bu görüşü doğruladıktan sonra görüşün aynı zamanda belâgat ehli tarafından da benimsendiğini bildirmektedir.⁸⁸ Semîn el-Halebî (öl. 756/1355) Kur'ân âyetlerinden bazısını fasîh diğer bazısını da efsah kategorisinde değerlendirip Kur'ân'ın lafızlarını vazedildiği anlam itibarıyla îcâz ve i'câz açısından katmanlara ayırmaktadır.⁸⁹ Süyûtî (öl. 911/1505) el-Bârîzî'den "*Kur'ân'da fasîh ve efsah, melîh ve emlah kelimeleri bulunmasına rağmen en güzel ve belîğ söz Kur'ân'dır*"⁹⁰ sözünü nakleder. Zerkeşî, İbnü'l-Arabî'den naklettiği gibi İhlâs sûresinin Âyetü'l-kürsî'den belâgat ve i'câz yönünden derece itibarıyla daha üst piramitte yer aldığını ve İhlâs sûresinin tevhit konusunu 15 kelimedeki işleme rağmen Âyetü'l-kürsî'nin aynı konuyu 50 kelimedeki işlediğini bildirmektedir. İhlâs sûresinin bu ağır teolojik meseleyi az kelimeyle anlatması içerdiği eblâğ ve efsah kelimelerle izah edilebilir.⁹¹

Kur'ân'ın tefâdül olgusunun konu edildiği son başlık olan retorik yaklaşımda, Kur'ân'ın lafızları arasında derecelendirmenin ulemâ arasında bilinen bir hadise olduğu *belîğ-eblağ, fasih-efsah, reşîk-erşek, celî-eclâ*⁹² gibi kullanımlarla Kur'ân'ın bazı pasajlarının îcâz, belâgat ve i'câz yönünden daha zengin olduğu ifade edilmektedir. Ancak söz konusu olan bu yaklaşım, Kur'ân'ın diğer pasajlarının değersiz olduğunu ileri sürmez. Nitekim Kur'ân'ın tamamı Allah'ın kelamı olup belîğ ve fasîhtir. Ancak Mekki sûreler Medeni sûrelere göre daha vecîz ve daha belîğdir. Bu tür bir tasnifin, Kur'ân lafızlarını tecezzi ettiği ve bir kısmını değersiz kıldığı şeklindeki anlayışa katılmamakla birlikte bu olgunun inkârı, Kur'ân'ın biçim ve anlatım özelliklerindeki çeşitliliğinin, üslup farklılığının varlığını inkâr etmeye sebebiyet vermektedir. Kanaatimizce Fâtîha ve İhlâs sûreleri ve Âyetü'l-kürsînin bu siyapta efsah, eblağ ve *eclâ* olduğunu söylemek Kur'ân'ı parçacı söyleme göre parsellere ayırmadığı gibi bu pasajların îcâz ve i'câz yönlerine ışık tutmakta ve tefsirine katkı sağlamaktadır.

4. Kur'ân'da Tefâdül Olgusunun Epistemik Analizi

Kur'ân'ın lafızları ve kelimeleri arasında derecelendirme girişimi aynı zamanda Kur'ân'ın üslup ve anlatım biçiminin mercek altına alınması demektir. Kur'ân retoriği çeşitlilik felsefesine göre şekillenip muhatap kitleyi en kısa yoldan ikna etme yöntemini izlemiştir. Bu bağlamda Kur'ân'daki her kelime layık olduğu konuma uygun seçilmiş ve mesajı en uygun şekilde aktarmak için yerli yerinde kullanılmıştır. Nitekim İbn Atıyye'nin (öl. 541/1147) "*Şâyet Kur'ân'dan bir kelime çıkarılsa ve onun yerine ondan daha iyi bir kelime bulmak için tüm Arap dili etüt edilse yine ona muadil*

⁸⁸ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*, thk. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn, İvaz b. Muhammed el-Karanî ve Ahmed b. Muhammed b. Sâlih es-Serrâh (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2000), 3/1358.

⁸⁹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımeşk: Dârü'l-kalem, 1986), 8/180.

⁹⁰ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/25.

⁹¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/442.

⁹² Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/124.

*bir kelime bulunmayacaktır*⁹³ ifadesi Kur'ân'ın bir bütün içinde fesâhat ve belâgat özelliklerine sahip olduğunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan bu kriter, Kur'ân'ın kendi içinde fasîh ve efsah olgusunun varlığına gölge düşürmemektedir. Zira bu olgu, seleften gelen me'sûr görüş olup dört mezhepten birçok fıkıh âliminin de benimsediği görüştür.⁹⁴

Bahsi geçen âyet ve sûrelerde ele aldığımız tefâdül olgusunu Kur'ânî bağlam açısından değerlendirdiğimizde derecelendirme bakımından bir farklılığın olduğunu söylemek mümkündür. Genel itibariyle Allah'ın zatı, sıfatları ve eylemleri hakkındaki âyetlerin tefâdüle konu olduğu mütalaa edilmektedir. Epistemik değer perspektifinden konuya yaklaşacak olursak İhlâs sûresinin Mesed sûresinden daha faziletli olduğu ve bu yönüyle tevhit ve vahdaniyete dair daha fazla epistemolojik veri sunduğunu söylemek isabetli olacaktır. Nitekim İhlâs sûresinin İslâm temel inanç doktrinlerini *rasyonelleştirme*, *gerekleştirme*, özellikle tevhit gibi son derece önemli bir esası *temellendirme* gibi kıstaslara sahip olması epistemik değer itibariyle onu Mesed sûresinden daha üstün kılmaktadır. İbn Teymiyye'nin sebep-i nüzûl için vazettiği "*Sebebin bilgisi, müsebbibin bilgisine götürür*"⁹⁵kaidesi gereği İhlâs sûresinin muhtevası ve ele aldığı konular okuyucuyu direkt Allah'ın zatına ve sıfatlarına götürür. Bu meyanda "Allah" isminin Esmâü'l-hüsnâ arasında en büyük ve yüce isim sayılması, yalnızca Allah için kullanılması örnek verilebilir.⁹⁶ Bu sebeple Kur'ân'daki Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili pasajlar diğer bölümlerden üstün kılınmış olması kanaatimizce doğru bir yaklaşımdır. Buna paralel olarak Fâtiha sûresinin Kur'ân'daki en yüce sûre olması üç şekilde yorumlanmıştır: İlk olarak üstünlüğüne dair kayda değer bir merviyâtın oluşması sebebiyle *nas* bakımından daha üstündür. İkincisi *anlam* bakımından, zira Allah, onu bütün Kur'ân'a mukabele ederek: "*And olsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur'ân'ı verdik*"⁹⁷buyurmuştur. Yine Fâtiha'ya ümmü'l-Kur'ân denilmesi, aynı şekilde Allah'a hamd edilmesi, O'na ibadet edilmesi ve O'ndan yardım dilemesi gibi konuları ihtiva etmesi sebebiyle üstün kılınmıştır. Son olarak da *ahkâm* itibariyle diğer sûrelerden üstündür. Çünkü namazda her rekâta Fâtiha'nın okunması müstehap kılınmış ve terki mekruh sayılmıştır. Eğer üstünlüğü söz konusu olmasaydı bu özellik ona verilmezdi.⁹⁸ İmâm Şâfi'ye göre "*Nasıl ki namaz hallerin en üstünüyse bu sûre(Fâtiha da) de sûrelerin en üstünüdür*".⁹⁹ Son minvalde İmâm Şâfi, Fâtiha sûresinin namazda okunmasını ve Fâtiha'sız namazın makbul sayılmamasını öne sürerek Fâtiha'yı özellikle anlam ve ahkâm bakımından efdalü'l-Kur'ân kategorisinde değerlendirdiği mülâhaza edilmektedir.

⁹³ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422), 1/52; Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/97.

⁹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17/13.

⁹⁵ İbn Teymiyye, *Mukadimetü fi usuli't-tefsîr*, 16.

⁹⁶ Kurtubî, *el-Câm'i*, 1/102.

⁹⁷ el-Hicr 15/87.

⁹⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17/14.

⁹⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 17/13-14.

Tefâdül sahasında oluşan literatür, epistemik değer açısından hem önem arz etmekte hem de veri niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte bu literatür ansızın ortaya çıkmadığı gibi belli başlı maksatlara binaen zuhur etmiştir. Özellikle Kur'ân'ın kendi içerisinde ele alınan bir olgu olması, sonrasında Hz. Peygamber'den gelen çeşitli rivayetlerin varlığı, son olarak da sahâbe ve ulemâ arasında irdelenen bir husus olması sebebiyle bir sistematige ve metodolojiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan bu olgu belirli sûre ve âyetler örnekleminde ele alınmış olup Kur'ân'ın bazı bölümleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Belirli pasajlara yönelik gelişen bu merviyâtın içeriği ve tealluku oldukça dikkat çekici ve tutarlıdır. Merviyât aracılığıyla sûre ve ilgili âyetlere dair daha fazla epistemik bilgi elde etmek mümkün hale gelmiştir. Bu sebeple merviyâtın sıhhati tespit edildikten sonra söz konusu Kur'ânî pasajın tefsiri üzerinde daha fazla durulması gerekmektedir. Çünkü bunu, diğer pasajlara göre daha özel ve üstün kılan özellikleri, bu özelliklerin kapsamı, anlatım biçimi, belâgat ve fesâhat şekilleri, ahkâm hususu ve epistemik değer perspektifinden anlaşılması gerekmektedir. Nitekim müfessirlerin sûrenin sonunda sûrenin faziletiyle ilgili rivayetlere yer vermeleri sûreye bu perspektiften baktıklarını, bizim de bu perspektiften bakmamızı istediklerinden ileri gelmektedir. Sonuç olarak tefâdül olgusunu sadece Müslümanları dini vecibelerini yapmaya teşvik etme gayesiyle oluşturduğunu dile getirmek,¹⁰⁰meselenin özünden ve mahiyetinden uzaklaşılmasına zemin hazırlar. Söz konusu durum, hem bu olgunun değer ve işlevinin göz ardı edilmesine hem de teorik alanla sınırlı tutulmasına neden olur.

Ulûmü'l-Kur'ân konularından biri olan tefâdül, ilk dönemden itibaren tartışılan ve sonraki dönemlerde de sistematik bir şekilde incelenen bir olgudur. Konunun direkt olarak Kur'ân'a ve hadis merviyâtına dayanması ve menşei itibariyle Kur'ân'ın içinden çıkan bir ilim olması epistemik açıdan daha da önemli hale gelmektedir. Kur'ân'ın içeriğiyle doğrudan ilintili olması, tefsirine kaynaklık etmesi ve bahse konu olan pasajlarının anlamlarını açığa çıkarması itibariyle ilgili bölümlerin tefsirine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla konuyu gündeme getirmektense tartışmamak, hakkında fikir beyan etmemek daha evladır şeklindeki görüş ve Kur'ân'ın bir kısmı diğer kısmından üstün olduğu anlayışını savunanları dar görüşlülükle itham eden yaklaşımlar¹⁰¹ her ne kadar Kur'ân'ı parçalama endişesiyle ortaya atılmış olsa da oldukça yüzeysel ve analizden uzaktır. Bu durum sonucunda bazen Kur'ân'ın parçacı ve literal okumaya dönüşme riski söz konusudur¹⁰²fikri hasıl olmuştur. Ancak olguyu kabul eden âlimlerden hiçbiri böyle bir sonuca işaret etmemiş bilakis Kur'ân'ın bu özelliği üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu düşünce tarzı, epistemik açıdan doğru değildir. Çünkü birtakım kaygılar üzerinden hareket etmektedir.

¹⁰⁰ Zakir Demir, "İslâm Düşüncesinde Âyet ile Tehaddî Yaklaşımı ve Bunun Tahlili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/48 (2023), 545.

¹⁰¹ Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Çur'ân*, 1/137.

¹⁰² Kanarya, "Sûre ve Ayetler Arasında 'Tefâdul' Meselesiyle İlgili Yaklaşımların Kritiği", 197.

SONUÇ

Tefâdül olgusu, özünü ve kaynağını ilk olarak Kur'ân'dan sonra da hadis rivayetlerinden almaktadır. Zamanla Hz. Peygamber'den gelen sûrelerin ve âyetlerin faziletine dair merviyât çerçevesinde bir tefâdül literatürü oluşmuştur. Bu sebeple ilk dönem tefsir kaynaklarında ve Kur'ân ilimleri kitaplarında irdelenen konular arasında yerini almıştır. Nitekim bu konu, Gazzâlî, İbn Teymiyye, Zerkeşî, Süyûtî, İbn 'Akîle el-Mekkî gibi pek çok âlim tarafından ele alınmış ve kitaplarında müstakil bir bölüm olarak tartışılmıştır. Bu durum bize tefâdül olgusunun en erken klasik dönemden itibaren Kur'ân ilimlerinden bir ilim olarak telakki edildiğini göstermektedir. Nitekim İbn 'Akîle el-Mekkî'ye gelindiğinde tefâdül olgusunu "*ilmu efdali'l-Kur'âni ve Fâdilihi*" şeklinde niteleyerek Süyûtî'den almasına rağmen onun ilave etmediği ilim kelimesini eklemesi bu olgunun kendisi tarafından Kur'ân ilimlerinden bir ilim şeklinde anlaşıldığını göstermektedir.

Tefâdül olgusu, Kur'ân içerisinde lafızları arasında olduğu gibi, peygamberler arasında, kavim arasında Yahudilerde, ümmetler arasında Hz. Peygamber'in ümmetinde, şehirler arasında Mekke'de, aylar arasında ramazan ayında ve günler arasında cuma gününde tezahür etmiştir. Birtakım faziletlerinden dolayı bunlar kendi kategorileri arasında üstün kılınmış olup onlara birtakım özel anlamlar yüklenmiştir. Müfessirler bunların imtiyazlı kılınma sebeplerini ve imtiyazlı kılındıkları alanları ve konuları eserlerinde dile getirmişlerdir. Dolayısıyla Kur'ân'daki tefâdül olgusuna bu perspektiften bakmak ve tümdengelim yöntemiyle yaklaşmak daha isabetli olacaktır.

Tefsirin en erken döneminden itibaren tefâdül olgusunu kabul edenler olduğu gibi reddeden âlimler de olmuştur. İnkârcı söylem, hicri ikinci yüzyıldan sonra Cehmiyye'nin Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia etmesinin ardından hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu sebeple ehl-i sünnet ekolüne mensup bazı âlimler Allah kelamının bir kısmının diğerine üstün olduğunu söylemenin, onun mahlûk olduğu iddiasına yol açabileceği gerekçesiyle reddetmişlerdir. Aynı zamanda Ebî Hasen el-Eş'arî, Bakillânî, İbn Hibbân, Kurtubî, İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimler mefdûl'ün fâdîl'dan noksan olabileceği kaygısından dolayı tefâdülü inkâr yoluna gitmişlerdir. Ancak bu durum Kur'ân'ın lafızları için geçerli bir kaygı niteliği taşımamaktadır. Nitekim olguyu kabul eden âlimler böyle bir ihtimal üzerinde durmamışlardır. Genel anlamda Kur'ân lafızları arasında tefâdülün varlığını kabul etmeyen cenahın sundukları gerekçeler epistemolojik olarak tutarlı ve muhkem görülmemekle birlikte olgunun reddine zemin hazırlamak için öne sürülmüş birtakım zayıf iddialar ve kaygılardan ibarettir. Tefâdül hakkında gelen rivayetlerin gayeleri arasında şüphesiz Kur'ân'ı tecezzi etmek, parçalara ayırmak yer almamaktadır. Nitekim Taberî gibi bazı âlimler, lafızlar arasındaki tefâdülü inkâr etmelerine rağmen sevap ve mükafat bakımından belli Kur'ânî pasajların daha faziletli olduğunu dile getirmeleri de bu iddiaları çürütecek vaziyettedir.

Buna mukabil Gazzâlî, İbn Teymiyye, Zerkeşî, Süyûtî ve daha birçok âlim tefâdülün varlığını tasdik etmişlerdir. Gazzâlî *Cevâhirü'l-Kur'ân'ı* tefâdül olgusunu

merkeze alarak hazırlamıştır. Gazzâlî, Kur'ân lafızlarını katmanlara bölüp piramidin en üst katmanına Allah'ın zatı, sıfatları ve eylemlerini konu edinen âyetlere ayırmış ve bu piramide *el-kibrîtü'l-ahmer* adını vermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûreleri belâgat, îcâz ve i'câz yönünden aynı bileşenlere sahip olmayıp aralarında ton farkı bulunmaktadır. Kanaatimizce Kur'ân'ın bazı âyetlerini fasîh, bazılarını da efsah kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Hatta bazı âlimlerin Kur'ân'ın lafızları arasındaki derecelendirmeyi *belîğ-eblağ, fasîh-efsah, reşîk-erşek, celî-eclâ* gibi ibarelerle ifade etmeleri Kur'ân'ın bazı pasajlarının îcâz, belâgat ve i'câz yönünden daha zengin olduğuna delalet etmektedir. Bunların sayısının tespiti her ne kadar sübjektif değerlendirmelerden ibaret olsa da lafızlar arasında bir sınıflandırmanın bulunmasını reddetmemektedir. Epistemik değer perspektifinden konuya yaklaştığımızda Kur'ân'ın nazmında lafız ve anlam birlikteliği üzerinden bir analiz yapmanın daha isabetli olacağı müşahede edilmektedir. Nitekim bu siyakta, lafız-mana ikileminden direkt hareket ederek her iki unsuru da önem itibarıyla eş değer ölçüde ele almak daha isabetli görünmektedir. Değilse sevap ve mükâfat yaklaşımı gibi lafzı konunun dışına taşımak ve tefâdülü okuma eyleminin sonunda meydana gelen sevap çokluğuna bağlamak konuyu pragmatize etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed. *el-A'mâlü'l-kâmile*. thk. Muhammed 'Îmâra. 5 Cilt. Beyrut: Dâru's-şurûk, 1993.
- Ahmed Efendi, Taşköprizâde. *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1985.
- Altuntaş, Halil; Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Aras, Zakir. "Ebu'l-Hasen ibn 'Abdirrahmân İbn Muḥammed al-Haṭîb aş-Şîrbînî aş-Şâfi'î'nin Fetḥu'r-Raḥîmî'r-Raḥmân fî tefsîri Âyeti "inne Allâhe ya'muru bi'l-'adli ve'l-iḥsân" adlı kitabı: İnceleme ve Tahkik". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/2 (2023), 619-639. <https://doi.org/10.18505/cuid.1321973>
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim Mealî*. Ankara: Yüksel Matbaası, 1974.
- Aydın, İsmail. "Kur'ân'da Efdaliyyet Meselesi". *Marife* 11/3 (2011), 45-54.
- Ayyıldız, Mahmut. "İlâhî Kelamın Mahiyeti ve Epistemolojisi Açısından Kur'an'da Efdaliyyet/Tefâdul Meselesi". *darulfunun ilahiyat* 0/0 (2023), 1-23.
- Beğavî, Ebû Muḥammed el-Ḥüseyn b. Mes 'ûd el-. *Me'âlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muḥammed 'Abdullâhen-Nimr ve-âharûn. 8 Cilt. Riyad: Dâru ṭaybe, 1997.
- Bezzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd 'Abdullâh b. Ömer b. el-. *Envârü't-tenzîl ve-esrârü'te'vîl*. thk. Muḥammed 'Abdurrahmân al-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1418.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alîsi ve Tefsiri*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964.
- Buhârî, Muḥammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Şahîh*. thk. Muḥammed Zuhayr b. Nâşir al-Nâşir. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Ṭavkü'n- necâh, ts.
- Cerrâî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Zeyd b. Ebî Bekr el-Hasenî el-. *Şerhu muhtesarı usûli'l-fikh*. thk. Abdülazîz Muhammed İsa Muhammed Mezâhim el-Kiyâdî. 3 Cilt. Kuveyt: Letâifü'n-Neşr, 2012.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul, 1990.
- Demir, Zakir. "İslâm Düşüncesinde Âyet ile Tehaddî Yaklaşımı ve Bunun Tahlîli". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/48 (2023), 529-555. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1348509>.
- Endelüsî, İbn Atıyye el-. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid el. *Cevâhirü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Reşîd Rızâ. Beyrut: Dâru İhyâi'l-ulûm, 1986.
- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-. *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımeşk: Dârü'l-kalem, 1986.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Vehbî. 3 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1996.

- İbn Ebî Zemenîn. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîz*. thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. 'Ukkâse, Muhammed b. Mustafa el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûk el-hadîse li't-tabâ'ati ve'n-neşr, 2002.
- İbn Hibbân. *el-İhsân fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*. thk. Şu'ayb el-Arnâvûtî. 16 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-risâle, 1988.
- İbn Kesîr. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419.
- İbn Teymiyye, Takiyüddîn. *Mukadimetü fî usuli't-tefsîr*. Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât, 1980.
- İbn Teymiyye, Takiyüddîn. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 35 Cilt. Medine: Mecmeu'l-melik fehd, 1995.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât. *Câmiu'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. Dimeşk: Mektebetü dâri'l-beyân, ts.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Kur'an-ı Kerim Çevirisi*. İstanbul, 1926.
- Kanarya, Bayram. "Sûre ve Ayetler Arasında 'Tefâdul' Meselesiyle İlgili Yaklaşımların Kritiği". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* VIII/15 (2016), 197-216.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kurtubî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Aḥmed el-. *el-Câmi' li-aḥkâmi' l-Kur'ân*. thk. Aḥmed el-berdunî-ibrâhim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâr'ül-Kutubi'l-Mısırîyye, 1964.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müfliḥ b. Muhammed el-. *Kitâbü'l-Fürû'*. thk. Abdullâh Abdülmuhsin et-Türkî. 12 Cilt. Beyrut, 2003.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim el-. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-. *Ḳütü'l-ḳulûb fî mu'âmeleti'l-maḥbûb ve vaşfi tarîḳi'l-mürîd ilâ maḳâmi't-tevhîd*. thk. Asım ibrâhîm el-Keyâlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005.
- Mekkî, İbn'Âkîle el-. *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Şârika: Merkezü'l-buhûsi ve'd- dirâsât, 2006.
- Merdâvî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-. *et-Taḥbîr şerḩu't-Taḥrîr fî uşûli'l-fîḳh*. thk. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn, İvaz b. Muhammed el-Karanî ve Ahmed b. Muhammed b. Sâlih es-Serrâh. 8 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2000.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmi'u's-şahîḩ*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru ihyai't-turâsi'l-arabî, ts.
- Nesefî, Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed b. Maḥmûd Ḥâfizüddîn. *Medâriku't-tenzîl ve ḩakâ'ıḳu't-te'vîl*, thk. Yûsuf Alî Budayvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâr'ül-Kelimi't-Ṭayyib, 1998.
- Nisâbûrî, Hâkim en-. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîḩayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990.
- Nisâbûrî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-. *Ġarâ'ibü'l-Ḳur'ân ve reĠâ'ibü'l-furḳân*. thk. Zekeriya Umeyrât. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416.

- Râzî, Fahrüddîn er-. *Mefâtîh'ul-ğayb'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Seâlibî, Ebû Mansûr es-. *el-İcâz ve'l-i'câz, Kahire*. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.
- Seâlibî, Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-. *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Alî Muavvaz, vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Seffârîni, Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-. *Levâmi'u'l-envâri'l-behiyye ve sevâti'u'l-esrâri'l-eşeriyye şerhu'd-Dürreti'l-muğiyye fi 'aķidetil-(aķdi ehli'l-) fırķati'l-merziyye*. 2 Cilt. Dimeşk: Müessesetü'l-hakıfın, 2. Basım, 1982.
- Süyûtî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahîm. 4 Cilt. Beyrut: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Amme, 1974.
- Şinkîti, Muhammed Emîn eş-. *Eđvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1995.
- Taberî, Muhammed b. Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2000.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul, 1935.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Maĥmûd b. Ömer b. Aĥmed Cârullâh ez-. *el-Keşşâf'an ĥakâ'iki ĥavâmiżi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâr'ül-kitâbi'l-'arabî, 1407.
- Zerkeşî, Bedreddin ez-. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1957.
- Zuhaylî, Vehbe ez-. *et-Tefsîrü'l-münîr*. 30 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-fikri'l-muâsır, 2. Basım, 1418.